

Historia

Början – En driftig ung man

Näås Fabrikers historia börjar redan den 6 oktober 1773. Då föddes Näås Fabrikers grundare, Peter Wilhelm Berg. Han växte upp i ett fattigt hem i Helsingborg och blev tidigt faderlös. Men Peter Wilhelm var en driftig ung man som redan vid tretton års ålder sägs ha fotvandrat till Göteborg. Där fick han anställning som affärsbiträde, men utvecklades snart till en företagsam handelsman. Under Napoleonkriget lyckades han bryta igenom den engelska blockaden av danska hamnar och få igenom fyra fartyg lastade med kaffe, socker och bly till Århus. Detta gjorde honom till en mycket förmögen man.

Påsken 1825 flyttade Peter Wilhelm Berg med sin familj till Näås där han genast startade stora förändringar och ombyggnationer. Han lät bland annat bygga ett stort tegelbruk som kunde bränna upp till 40 000 tegelstenar åt gången. Den skulle komma till stor användning senare vid byggandet av Näås Fabriker. Peter Wilhelm upptäckte snart att det fanns ett vattenfall på egendomen och fick direkt idéer om hur han skulle kunna utnyttja naturresursen som drivkraft i industriellt syfte. Vid den här tiden upphävdes importförbudet på bomull i Sverige och efterfrågan på bomullsgarner växte. Därför var det en klok satsning att anlägga en spinnerifabrik vid Tollered Ström. Med stor hjälp av sin son Johan Theodor Berg, lät han bygga den första fabriksanläggningen år 1833. Som byggmaterial användes till stor del tegel som tillverkats i det egna tegelbruket vid Näås. Det var ett ovanligt byggnadsmaterial, eftersom man oftast använde trä. Johan Theodor var mycket viktig för uppbyggnaden och driften av fabriken. Han ritade byggnaderna och reste han runt i Europa för att studera och köpa in olika väv- och spinnerimaskiner. En del maskiner ritade han själv och lät tillverka på plats.

Tillverkningen – försök och framgång

Från början fanns flera olika typer av textiltillverkning på Näås Fabriker. Man var först i Sverige med att tillverka kardläder. Efterfrågan var växande, men på grund av ojämn tillgång på läder fick man inte tillverkningen att bli lönsam. En kort period testade man även väveri av bland annat kalikå (ett slags bomullstyg), men inte heller det var någon bra affär. Peter Wilhelm ville också pröva klädesindustrin. Under några år använde man ull för att tillverka ”ordinära kläder som passar för herrar och storfolk”. Trots att efterfrågan verkar ha varit stor, la man ner tillverkningen efter knappt tio år till förmån för den mer lönsamma spinneriverksamheten, som därefter kom att bli den huvudsakliga rörelsen.

Byggnader med historia

Det var i Gamla Nedre Fabriken, som kardlädertillverkningen och klädesfabriken inrymdes. Även ett brännvinsbränneri fanns på bottenvåningen i den här byggnaden,

som är vår äldsta och byggdes från början i två våningar år 1835. Till klädesfabriken byggde man också "Stampen" eller "Valken". I bottenvåningen hade man flera stora tvättmaskiner och en stor ångdriven mangel. Tvätterskan kunde tvätta mot betalning, eller så kunde arbetarna tvätta sin kläder själva. På bottenvåningen fanns också karbad och bastu vilka fick användas av personalen. Damerna fick gå dit på torsdagarna och herrarna på fredagarna.

1837 uppfördes den byggnad vi i dag kallar Vadden. Då kallade man den Färgeriet och där färgades och blektes garnerna. Från början var byggnaden till största delen byggd i trä, senare tegel. Här rymdes på bottenvåningen ett blåeri med stora inmurade kopparkärl som var nedsänkta i golvet och en stor färgerisal. Där färgades både ull, linne och bomull. Här fanns också blekeriet, där garn blektes i stora kar fyllda med svavelsyra, klorkalklösning och klor. Övervåningen innehöll torkrum, där man hängde upp garnet på stänger. Genom hela rummet gick ett järnrör i vilken värmen från alla färgpannorna leddes och gav på så sätt värme till torkrummet.

Miljötänkande fanns inte vid den här tiden. Färgkaren tömdes direkt ut i ån, vars vatten ändrade färg beroende på vilken färg som användes under dagen. Efterfrågan på färgat garn ökade snabbt och år 1850 uppfördes en ny byggnad som innehöll blekeri och sköljhus. Den var sammanbunden med färgeriet genom en brygga.

Nytänkande fader – konservativ son

Redan från början var Nääs Fabriker långt fram när det gällde teknik. Belysningen i fabrikslokalerna utgjordes av gaslyktor med gas från ett litet oljegasverk, vilket förmodligen var ett det första i sitt slag i Sverige.

Transporten av maskiner, bomullsbalar och garn mellan Göteborg och Nääs Fabriker skedde med hjälp av häst vilket naturligtvis var tungt och omständligt. Därför kan det tyckas märkligt att Johan Theodor bestämt motsatte sig när järnvägsmyndigheten år 1850 ville dra ny järnväg över Nääs ägor, med station vid fabriken. Skälet var enligt honom själv att han inte ville "ha sådana nya, moderna fortskaffningsmedel så tätt inpå sig", men troligtvis fanns det mer affärsmässiga skäl än så. Det var lättare att behålla fabriksarbetarna kvar i Tollered när de inte lätt kunde ta sig därifrån.

Tollered med Nääs Fabriker var ett eget litet samhälle som var förhållandevis isolerat. Där fanns allt man behövde, och man behövde inte åka därifrån. I stället drogs järnvägen på andra sidan Sävelången och nu behövde man bara transportera varorna till och från Floda station, vilket till stor del skedde med hjälp av ångbåt och pråm.

När fadern dog drev Johan Theodor fabriken vidare, men inte med lika lyckat resultat. Den drivande, fantasifulle och idérike Peter Wilhelm och den mer konservative, men noggranne och mycket kunnige Johan Theodor, hade kompletterat varandra till fullo. Efter Peter Wilhelms bortgång stagnerade kreativiteten och Johan Theodor motsatte sig alla förändringar och moderniseringar.

Kris i bomullsindustrin

På 1860-talet inträffade den största krisen dittills inom bomullsindustrin. USA hade hela tiden dominerat bomullsmarknaden, och när nordstaterna under amerikanska frihetskriget lyckades genomföra en blockad mot sydstaternas export, drabbades bomullsindustrin hårt. På Nääs Fabriker hade man hittills bara använt amerikansk bomull nu började man även köpa in ostindisk, egyptisk, kinesisk och japansk bomull.

Vid starten var Nääs Fabriker enkelt bolag, men omvandlades år 1880 till aktiebolag. När Johan Theodor dog 1895, 87 år gammal, utsågs hans son Volrath Berg till VD. Volrath var väldigt omtyckt bland arbetarna. På helgerna brukade han promenera runt i samhället och kliva in i stugorna (utan att knacka...) för att hälsa på hos sina anställda.

När Volrath Berg tog över fabriken var de i dåligt skick, maskinerna var nerkörda och omoderna. En stor satsning på upprustning och modernisering sattes genast igång och man fattade beslut om att uppföra en ny spinneribyggnad. Mellersta Fabriken stod klar i februari år 1898, men kunde inte utnyttjas för fullt, på grund av den begränsade tillgången på vattenkraft. Samtidigt gjorde man också om Gamla Nedre Fabriken. Spinnmaskinerna togs bort och man inredde i stället färgeri. Efterfrågan på färgat garn ökade nämligen hela tiden.

Nyköp gav ny energi

Nääs Fabriker hade inte hela äganderätten till vattenfallen i Tollereds Ström och var i växande behov av mer kraft. År 1907, efter många års tvister med ägaren av Tollereds Ström om rätten till dammbygge och utnyttjande av vattenkraften, lyckades bolaget äntligen köpa egendomen runt vattenfallen från Torskabotten för 200 000 kronor. Därmed genomfördes ett omfattande arbete med att bygga en kraftstation. En lång kanal gjordes från Torskabotten och en 300 meter lång tub ledde vattnet ner till kraftstationen. Detta gjorde att hela fabrikskomplexet kunde förses med elektrisk ström och alla byggnaderna fick elektriskt ljus. Man kunde också utnyttja kraft-resurserna till att driva spinnerimaskinerna för fullt, och i Mellersta Fabriken drevs de drygt 11.000 spindlarna utan problem.

År 1912 köpte Nääs Fabriks Aktiebolag in Alingsås Bomullsväveri Aktiebolag. Dit skickades garnet för att vävas till oblekt väv, och 1927 utökades koncernen med Aktiebolaget Nordens Textilfabrik där man kunde förädla bomullsvävnaderna genom färgning, blekning och tryckning. Därmed hade man kontroll över hela produktionsprocessen, från bomullsbal till färdigt tyg.

När första världskriget bröt ut kom den andra stora krisen för bomullsindustrin. Bomullsimporten stoppades och under långa perioder stod fabriken stilla. Det blev en hård tid för både ägare och arbetare på fabriken. Dåligt med arbete och hårda ransoneringar gjorde att många sökte sig arbeten på annat håll. Det resulterade i stor brist på arbetskraft när kriget tog slut

Norra Fabriken

Alingsås väveri behövde garn. År 1926 uppförde man en helt ny fabriksbyggnad, Norra Fabriken, där man satsade på specialtillverkat garn. Eftersom deflationen efter kriget medförde någorlunda rimliga priser på maskiner kunde man installera en helt ny maskinpark. I första våningen flyttade man in kardverket, på andra våningen inredde man blandningsrum för bomullsspinneriet och senare hade man här tillverkning av vadd till Astra "Astravadden". På tredje våningen fanns specialmaskiner för vigognespinneriet (avfallsgarn av vilket man tillverkade flanel) och på fjärde våningen installerades rullmaskiner och varpor för bomullsspinneriet. Från fjärde våningen kunde man via loftgången transportera garnet till och från Mellersta Fabriken.

Mellersta Fabriken växer

Samtidigt byggdes ytterligare en våning på Mellersta Fabriken, vilket gjorde att man kunde investera i ännu fler spinnermaskiner. Till den nya våningen byggdes också det karakteristiska tornet, i vilket man installerade en hiss med egen hisskötare. Högst upp placerades vattenbassängen till sprinklersystemet som med självtryck försåg det nya, då mycket moderna sprinklersystemet med vatten. Sprinklersystemet startades med jämna mellanrum för att få dammet att sjunka till golvet. Det var väldigt viktigt att hålla rent för dammet gjorde att minsta lilla gnista från ett kugghjul eller liknande kunde orsaka brand. Sprinklersystemet fungerar än idag.

Från Mellersta Fabriken till Gamla Nedre Fabriken byggdes också en linbana, för att transportera det färdiga garnet till färgeriet, där det skulle få sin slutliga färg. Gamla Nedre Fabriken fick också en mindre tillbyggnad där man hade en liten brandstation, med plats för brandbilar. Brandstationen flyttades på femtiotalet upp till Tollered.

100 år!

År 1933 firade man hundraårsjubileum. En minnesskrift gavs ut och den 7 augusti ordnades en stor bankett där medaljer delades ut till flera av medarbetarna för mångårigt och troget arbete. Enligt meny kunde man avnjuta bredda smörgåsar, buljong, blandat kött med grönsaker och tårta med kaffe till efterrätt. Många av arbetarna fick delta i festligheterna och Volrath Berg fick ett tal uppläst för sig där de tre generationerna Berg lovordades.

Omtanke

Böcker och intervjuer visar att familjen Berg alltid var mycket måna om arbetarna på Nääs Fabriker. Naturligtvis låg det i deras intresse att arbetarna stannade kvar i produktionen och inte flyttade från Tollered. Trots dålig arbetsmiljö, med damm, mycket buller och långa arbetsdagar, verkar det som att arbetarna trivdes. Lönen var inte särskilt hög, men i stället hade man fri bostad, ved, ett potatisland och en gris att föda upp varje år. Fabriken ordnade med en handelsbod där man kunde handla på bok tills man fick lön. Sjukstuga och åldringsvård fanns och när folkskolestadgarna om skolplikt kom till år 1842 hade Peter Wilhelms skola redan funnits i femton år.

Arbetarna kunde använda byggnaden som fortfarande heter Österlyckan för föreningsverksamhet, som möteslokal, bio och danslokal. Under kriget serverades här soppa till dem som hade många barn eller som hade det dåligt ställt.

Förutseende inför andra världskriget

Under andra världskriget klarade man sig bättre än under det första. Man var bättre förberedd och hade lagt upp ett stort lager av bomull, vilket gjorde att man kunde köra maskinerna som vanligt. Under kriget fick man hjälp av tyskar att bygga ett nytt stort magasin i korrigerad plåt, där man förvarade bomullen. Det är den byggnad som idag kallas "Bomullsmagasinet". Längs kajen hade man flera byggnader som tjänade som magasin för varor som skulle till och från Floda station.

Familjen Berg lämnar Nääs

1942 dog Volrath Berg och sonen Gunnar drev fabriken vidare. Nääs Fabriker var moderbolag till Alingsås Bomullsväveri och AB Nordens Textilfabrik i Borås. År 1956 gick de tre bolagen ihop till ett och antog namnet Alingsås Bomullsväveri AB. Gunnar Berg bestämde sig för att sälja bolaget innan sin sjuttioårsdag och 1961 överläts alla aktier till Almedahls-Dalsjöfors AB och därmed övergick Nääs Fabriker med alla byggnader och jordegendomar till nya ägare. Då hade familjen Berg ägt Nääs med omnejd i 136 år och drivit Nääs Fabriker i 128 år.

Almedals drev vidare spinneriet och gjorde en del moderniseringar. På baksidan av Mellersta Fabriken byggdes en tvåvåningar hög utbyggnad, "Tillbygget" och där inrättades nya lokaler för bomullsbyggnad, rensning och kardning. Enligt arbetarna förändrades villkoren när Almedals tog över, vinstintresset ökade och rationaliseringar infördes. Omsorgen om arbetarna kom nu i andra hand.

Textilkris i Sverige

Textilindustrin gick nu mot den värsta krisen hittills. 1970 la man ner bomullsväveriet i Alingsås, vilket innebar att spinneriet i Nääs Fabriker fick skära ner och många arbetstillfällen försvann. För att klara produktionen blev man beroende av statliga bidrag. Nääs Fabriker var då ett av de tre sista spinnerierna i Sverige. När stödet upphörde 1980 gick det inte att driva produktionen vidare och år 1981 tystnade spinnerimaskinerna på Nääs Fabriker för gott. Det var bara "Astravadden" som tillverkades ännu ett år till 1982.

Lerums Kommun som ny ägare

Brukssamhället Tollered var nu på väg att drabbas av samma krissymtom som glesbygdsregionerna i norra Sverige. 100 arbetstillfällen hade försvunnit, befolkningen åldrades, butiken hotade att lägga ner och posten ville dra in sitt kontor. Diskussionerna började om vad man kunde göra här i stället. Lerums Kommun ville redan från början vara med och medverka för en bra lösning för Tollered. Kommunens idé var att skapa ett centrum för småföretagare, hantverk och utbildning i lokalerna. I kommunfullmäktige hade man långa, häftiga debatter om köpet av fabriken. Många tyckte att det låg ett misstänkt rosenskimmer över det hela och moderaten Ulla Vidlund, som inte kunde hitta någon vettig användning för de gamla fabrikslokalerna undrade: "Vem behöver lokaler med takhöjd på sex meter – skall man sitta i ett hörn och binda vispar..?"

Efter votering beslöt man dock tillslut att överta Nääs Fabriker. Den 1 juli 1982 blev Lerums Kommun definitivt ägare till Nääs Fabriker med tillhörande markområde för en kostnad av 1,5 miljoner kronor. Kommunens projekt för arbetslösa ungdomar "Drivhuset" och den kommunala projektgruppen "Nääs-Projektet" bjöd in Tolleredsborna till ett möte som kom att bli ett avstamp för kommande utveckling av fabriken. Man bestämde sig för att bygga om fabriken. Lokalerna växte fram och formades efter det byggmaterial som för tillfället fanns tillgängligt och varje lokal fick ett unikt utseende.

Idag

1990 köptes Nääs Fabriker av Byggnadsfirman Ernst Rosén AB i Göteborg. Utvecklingen av företagscentret fortsatte och pågår fortfarande. Med varsamma händer förändras området hela tiden, och vikten ligger vid att behålla den gamla charmiga, historiska atmosfären samtidigt som man erbjuder en utvecklad modern teknik, väl genomtänkt design och hög servicenivå. Målsättningen - att bli "en levande mötesplats" är nådd och fortsätter utvecklas. Här finns idag kontor, butiker, hotell, restaurang och annan besöksverksamhet.

Historien har visat att ständig utveckling är nödvändig för att området ska attrahera och vara en inspirerande miljö. Därför skrivs Nääs Fabrikers historia varje dag och du som besökare blir en del av den.